

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра правового забезпечення підприємницької діяльності та
фінансової безпеки
Факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Гроші і кредит»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
072 Фінанси, банківська справа та страхування
(Фінансова безпека та фінансові розслідування)

за темою 8 – Роль грошей у ринковій економіці

Харків
2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних,
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розробники: доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 ХНУВС, к.е.н., доцент Фомін Г.Ф. проф. Чорна А.М.

Рецензенти:

доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Карізіна, д.ю.н., доцент Солошкіна І.В.;
завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.е.н., доцент Ткаченко С.М.

ТЕМА 8. РОЛЬ ГРОШЕЙ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

План лекції:

1. Зв'язок функцій та ролі грошей.
2. Роль грошей на різних етапах економічного розвитку.
3. Кількісний і якісний аспекти ролі грошей.
4. Еволюція ролі грошей в економіці України.

Рекомендована література:

Основна література

1. Алексєєв І. В., Колісник М.К. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 254 с.
2. Аранчій В. І., Бойко Л. М., Черненко Л. В. Гроші та кредит: навч. посіб. Львів: Магнолія 2006, 2018. 362 с.
3. Бандурка О.М., Глущенко В.В., Глущенко А.С. Гроші та кредит: підручник, 2-ге вид., доп. і перероб. Львів: Магнолія 2006, 2014. 368 с.
4. Гроші та кредит: підручник / С.К. Реверчук, В.І. Грушко, Л.І. Дмитриченко та ін.; за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
5. Гроші та кредит: навчальний посібник /О.Л. Шелест ... та ін. ; за ред О.Л. Шелеста. Харків: О.В. Бровін, 2014. 267 с.
6. Гроші та кредит : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 892 с.
7. Ільчук П. Г. Гроші та кредит: підручник. Львів: Сорока, 2016. 410 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник. 3-е видання. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 352 с.
9. Наумов А. Ф. Гроші та кредит : в Україні і міжнародній економіці (теорія, практика): навчальний посібник. Миколаїв : В.Д. Швець, 2013. 295 с.
10. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. № 2121-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
11. Про заставу : Закон України № 2654-XII від 2.10.1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
12. Про затвердження Положення про валютний нагляд: Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n163>
13. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 № 149 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18>
14. Про Національний банк України: Закон України від 20.05. 1999 г. № 679 –XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
15. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
17. Тимохова Г. Б. Фінанси, гроші та кредит: навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ: Кондор, 2019. 592 с.
18. Щетинін А.І. Гроші та кредит : підручник. вид. 3-тє, перероб. та доп.

Київ: Центр учб. літ., 2008. 430 с.

Допоміжна література

1. Вовчак О. Д., Бучко І. Є., Костак З. Р. Гроші та кредит: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 424 с.
2. Гроші та кредит : підручник / П.Г. Ільчук, О.О. Коць, І.Ю. Кондрат, Н.Б. Ярошевич. Львів: Видавець ПП Сорока Т.Б., 2016. 412с.
3. Гроші та кредит: підручник / за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
4. Гроші та кредит: навч. посіб. / М.І. Крупка, М.С. Мрочко, Б.М. Вишивана, І.М. Крупка, О.В. Остафіль та ін.; ред.: М. І Крупка; Львів. нац. ун-т ім.І.Франка. Львів, 2010. 406 с.
5. Гроші і кредит: в схемах та таблицях : навчальний посібник / К.Ф. Черкашина, Л.Ю. Сисоєва. Київ ЦП «КОМПРИНТ», 2013. 214 с.
6. Гроші та кредит: навч. посібник / І.В. Алексєєв, М.К. Бондарчук. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
7. Гроші та кредит: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Т.О. Ставерська, І.Л. Шевчук, І.С. Андрущенко. Харків: Видавець Іванченко І.С., 2015. 88 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник: 3-тє вид. допов. та перероб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
9. Кредитування: теорія і практика: навч. посібник. Київ: Знання, КОО, 2010. 215 с.
10. Мицак О. В., Сороківська М. В. Фінанси, гроші та кредит: методичні вказівки і завдання до семінарських та практичних занять, самостійної роботи, тестові завдання. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016.139 с.
11. Стахорська С. І. Тестові та практичні завдання з навчальної дисципліни «Гроші та кредит». Харків: ХНЕУ, 2013. 67 с.

Інтернет ресурси

1. Національний банк України: <http://www.bank.gov.ua>
2. Рада національної безпеки і оборони України: <http://www.rnbo.gov.ua/>
3. Урядовий портал: <http://www.kmu.gov.ua>
4. Державний комітет статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Державна фіскальна служба України: <http://sfs.gov.ua/>
6. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: <http://www.me.gov.ua>
7. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>

Текст лекції:

1. Зв'язок функцій та ролі грошей

РОЛЬ ГРОШЕЙ – це результат їх функціонування в певному економічному середовищі та здійснення ними впливу на різні сторони розвитку суспільства, які виникають на макро- і мікроекономічному рівні залежно від виконуваної ними роботи.

Роль грошей тісно пов'язана з їх функціями. Якщо функція грошей – це їх конкретна «робота» щодо обслуговування руху вартості на певному етапі процесу відтворення, то роль грошей – кінцевий результат цієї «роботи», її наслідок для суспільства.

Аналізуючи функції грошей можна простежити, що в сучасному світі гроші відіграють дуже важливу роль. Так, у функції міри вартості гроші вимірюють не тільки вартість всіх товарів і послуг, але й капіталу. При купівлі-продажу цінностей за готівковий розрахунок, гроші виступають засобом обігу, як товару, так і капіталу.

Гроші у функції засобу платежу обслуговують різні платіжні відносини, у тому числі й трудові. Саме це функція грошей забезпечила широкий розвиток кредитної системи.

Гроші як засіб накопичення і заощадження концентруються в кредитній системі і забезпечують власнику прибуток. Накопичення у формі золотих прикрас, зливків золота і т. і. захищають грошові багатства від знецінення.

Функціонуючи на світовому ринку, гроші виконують функцію світових грошей та забезпечують перелив капіталу між країнами. Гроші обслуговують

виробництво і реалізацію суспільного капіталу. Відбувається це через систему грошових потоків між сферами господарства, галузями виробництва і регіонами країни. Організаторами грошових потоків є держава, господарюючі суб'єкти і приватні особи. При цьому оборот вартості суспільного продукту починається і закінчується у власників капіталу.

Гроші вже протягом тисячоліть є постійним супутником повсякденного життя людей, а в останні століття вони перетворилися на найважливіший регулятор господарських і соціальних відносин. Їх ніхто не вигадував і не впроваджував спеціально – вони виникли в процесі розвитку товарного обміну, зміцнення влади, формування уявлень про власність і про необхідність адекватно винагороджувати працю.

Сьогодні гроші є однією з найважливіших змінних в економіці та одним із пріоритетних напрямків економічної діяльності держави та її грошово-кредитної політики. Гроші необхідні для функціонування економіки, оскільки саме вони можуть привести в рух фінансовий механізм, здатний забезпечити розвиток виробничих сил. Гроші виступають рушійною силою розвитку економіки. Вже сама стихійна поява грошей як результату еволюції товарообміну і подальший їх розвиток призвів до того, що сучасний світ важко уявити без грошей.

У сучасному суспільстві гроші є основою для запуску процесу виробництва. Всі матеріальні, природні та трудові ресурси набувають грошової форми, об'єднуючи засоби виробництва та робочу силу для виробництва товарів та послуг з метою задоволення попиту на ці товари або послуги. Гроші виступають складовою частиною процесу відтворення, починаючи з елементарної мотивації трудової діяльності, яка приносить дохід найманим працівникам, й закінчуючи отриманням прибутку суб'єктами підприємництва. Таким чином, гроші стають інструментом для балансування попиту та пропозиції, що дає змогу підтримувати стабільність товарних ринків та ринкової економіки.

В умовах ринкової економіки будь-яке підприємство орієнтовано на отримання прибутку. Зростання прибутку значною мірою визначає рівень і темпи економічного розвитку країни та окремих її регіонів, збільшення національного багатства та підвищення життєвого рівня населення, розширення інвестиційних можливостей шляхом створення капіталу.

Абсолютно нову роль у банківській сфері відіграє трансформація заощаджень в інвестиції. Грошове накопичення стає основою розвитку ринку позикових капіталів, на якому в результаті кругообігу капіталу утворюються нові грошові кошти.

У сучасному суспільстві економіку неможливо уявити без кредитування, оскільки розвиток кредитних відносин сприяє економії часу і праці для суб'єктів економічних відносин, а також підвищення доступності фінансових послуг для населення. Головним видом кредиту сьогодні є банківський кредит, який надається в грошовій формі. Товарний кредит застосовується тільки в окремих комерційних угодах, але погашення заборгованості за цим кредитом теж відбувається за допомогою грошей.

Державні фінанси є самостійною економічною категорією і являють собою грошові кошти, що знаходяться у власності держави або в його бюджеті. Бюджет за економічною сутністю є головним інструментом держави у стимулюванні розвитку економіки та виконанні соціальних програм суспільства. Тому гроші, як бачимо, є основним інструментом організації фінансів.

Гроші виступають як засіб організації ринку цінних паперів. Продаж та купівля акцій, облігацій, векселів та інших цінних паперів здійснюється у грошовій формі. Подібно банкам ринок цінних паперів є найбільш вразливим сектором економіки, в якому починаються фінансові кризи. Після обвалу цього ринку виникає «чорна діра», що викликає знецінення капіталів, збитки, упущену вигоду і необхідність державного вливання бюджетних коштів для стабілізації економіки.

Гроші також відіграють роль загального засобу організації економічних відносин суспільства за фундаментальними напрямками економіки.

Таким чином, роль сучасних грошей полягає в тому, що вони є загальним засобом організації економічних відносин суспільства, включаючи товарні, кредитні, фінансові та фондові відносини, а, отже, виходять за рамки загального еквівалента товарного світу. Використання грошей в господарстві окремого виробника чи країни в цілому дозволяє визначати і аналізувати ефективність економічної діяльності, що дає можливість розробляти певні стратегії і виправляти помилки для подальшого розвитку економіки, що важливо для раціонального ведення справ та досягнення кращих результатів.

Останнім часом науковці звернули увагу на стрімке зростання важливості грошей для людського суспільства. На їх думку гроші перестали бути лише економічною категорією, а стали цивілізаційним чинником.

Психологи стверджують, що в сучасному суспільстві існує тенденція не стільки посилення важливості грошей, скільки зростання важливості володіння будь-чим і схильності демонструвати рівень свого багатства.

Швидкість комунікацій впливає тільки на те, що навіть володіння інформацією стає предметом гордості та позерства.

2. Роль грошей на різних етапах економічного розвитку

Роль грошей визначається рівнем розвитку товарного виробництва та адекватних йому суспільних відносин. Вона не може бути реалізована там, де для цього немає відповідних умов. Не могла бути значною роль грошей у докапіталістичних формаціях, оскільки саме господарство тоді мало переважно натуральний характер. За допомогою грошей там набувала суспільного визнання лише незначна частка вироблюваної продукції. Тому не було залежності товаровиробника від ринку, а вплив грошей на його економічне становище і через нього – на розвиток виробництва був мало відчутним.

Подібне становище мало місце і в умовах командно-адміністративної економіки в колишньому СРСР та інших країнах Східної Європи. Хоч головна

сфера економічних відносин тут мала грошову форму, сама суть цих відносин була нееквівалентною, нетоварною, що робило використання грошей формальним, а роль їх – обмеженою, швидше за все обліково-розподільною.

Проте і така роль мала певний позитивний вплив на розвиток суспільного виробництва.

Найсприятливіші умови для реалізації ролі грошей у розширеному відтворенні були створені за капіталізму, коли товар став загальною формою продуктів виробництва, а економічні відносини в суспільстві були переведені на еквівалентні, ринкові засади. Особливе значення мало те, що сама робоча сила стала товаром, об'єктом купівлі-продажу за гроші.

Завдяки поширенню грошових відносин на всі фактори суспільного виробництва – засоби праці, предмети праці і робочу силу – просте товарне виробництво перетворилось у капіталістичне, а самі гроші набули принципово нової якості – стали носієм капіталу, відкрили можливість кожному, хто має вільну вартість, легко і швидко її капіталізувати.

Насамперед грошового виразу у формі прибутку набула мета капіталістичного виробництва. Це дало можливість зняти усілякі обмеження з його розвитку, оскільки нагромадження грошей (прибутку) не має будь-яких внутрішніх обмежень, нагромаджувати їх можна нескінченно.

Завдяки тому, що капіталістичні підприємства все виробляють для продажу і всі елементи виробництва купують на ринку, створюється особливий ринковий механізм стимулювання і регулювання суспільного виробництва, в центрі якого перебувають гроші. На ринку розвивається конкуренція як загальносуспільне явище – конкуренція за покупця, за робоче місце, за вигідне замовлення тощо. По суті, в усіх цих випадках ведеться боротьба за отримання більшої суми грошових доходів. Оскільки перемагає той, хто спроможний одержати найкращі результати в такому змаганні, конкуренція, а значить і гроші, стають рушійною силою науково-технічного прогресу, зростання продуктивності суспільної праці, інтенсифікації виробництва, забезпечення високої якості продукції та ін. Тим самим створюються могутні стимули для розвитку капіталістичного виробництва.

3. Кількісний та якісний аспекти ролі грошей

У проблемі ролі грошей у розвитку економіки можна розрізняти якісний і кількісний аспекти.

В якісному аспекті роль грошей виявляється у тому, що сама їх наявність, саме грошове середовище, в якому діють економічні агенти, позитивно впливає на розвиток суспільного виробництва.

По-перше, знімаються фізичні межі виробництва, що визначаються особистими потребами самих виробників. Виробляти можна стільки, скільки вдасться реалізувати, а надлишок вартості можна зберігати в грошовій формі чи перетворити в позичковий капітал.

По-друге, реалізація вироблених продуктів за гроші, замість бартеру, значно спрощує, прискорює і здешевлює доведення їх до споживачів. Суспільство одержує значну економію на реалізаційних витратах, скорочуються потреби в обіговому капіталі, краще задовольняються потреби споживачів.

По-третє, завдяки грошам ринок набуває загального характеру, його механізм стає могутнім важелем економічного прогресу, передусім завдяки конкуренції, стимулюванню ефективного виробництва та економного споживання – виробничого, державного, особистого.

Здатність грошей приносити своїм власникам в умовах ринкової економіки додаткову вартість значно посилила їх стимулюючий вплив на кожного суб'єкта економічних відносин: і на виробника (працівника), і на споживача. Як виробник, або працівник, кожний із них прагне краще і більше працювати, щоб вивести свої грошові доходи за межі виробничих чи споживчих потреб і, капіталізуючи надлишок доходу, мати можливість одержувати додаткову вартість. З цією ж метою він як споживач прагне економно використовувати свої грошові кошти, оскільки капіталізація їх залишків дає можливість одержувати додаткові доходи понад ті, що приносить жива праця.

Гроші в умовах ринкової економіки стають носієм позичкового капіталу. Через механізм його руху, зокрема через банки та ринок цінних паперів, формування якого зумовлюється перетворенням грошей у капітал, відкриваються можливості узгодити індивідуальні та колективні інтереси виробників, дещо згладити суперечності між соціальними класами та групами суспільства, забезпечити більшу рівномірність і збалансованість процесу розширеного відтворення.

Всебічне охоплення грошовою формою економічних відносин всередині країн та між ними, а також постійне вдосконалення самого грошового механізму створили сприятливі умови для формування міжнародних ринків і тісних взаємовигідних зв'язків між країнами, міжнародного переливу вільних капіталів у місця найефективнішого їх використання тощо.

Глибоке проникнення грошової форми в усі «клітини» суспільних відносин відкриває широкі можливості для регулювання за допомогою грошових інструментів процесу розширеного відтворення. Мова йде передусім про такі інструменти, як податки, позичковий процент, ціни, орендна плата, бюджетне фінансування та ін. Через них держава має можливість регулювати основні економічні процеси на мікро- та макрорівнях і в цілому впливати на економічне становище в країні відповідно до попередньо визначених цілей.

Кількісний аспект ролі грошей полягає в тому, що через зміну кількості грошей в обороті можна активно впливати на економічні процеси, зокрема на результати діяльності економічних агентів як виробників і як споживачів. Цю можливість широко використовують усі держави з ринковою економікою для регулювання економічного життя в країні. Збільшуючи чи зменшуючи масу грошей в обороті, центральні банки, які діють від імені своїх держав, забезпечують зміну таких економічних інструментів, як платоспроможний

попит, ціни, процент, валютний курс, курс цінних паперів тощо. Завдяки цьому забезпечується вплив на такі вирішальні економічні процеси, як інвестиції, зростання виробництва, зайнятість, розвиток експорту й імпорту та їх збалансування тощо.

4. Еволюція ролі грошей в економіці України

У міру поглиблення ринкової трансформації економіки України помітно зростає роль грошей в її розвитку. Поступово українська гривня перетворилась у справді загальний еквівалент, у «головну діючу особу» на ринку. Кожний, хто має гроші, може вільно купити будь-який потрібний товар на внутрішньому ринку. Це істотно підвищило заінтересованість економічних суб'єктів у тому, щоб більше заробляти грошей і економніше їх витратити. Стало значно легше капіталізувати гроші, вклавши їх у цінні папери та банківські депозити. Запровадження часткової конвертованості гривні істотно підвищило роль грошей у розвитку зовнішньоекономічних відносин, в інтеграції економіки України у світову економіку. Грошово-кредитна політика зайняла ключове місце в механізмі державного регулювання економіки. Динаміка цін стала відчутно реагувати на регулюючі заходи Національного банку України в грошовій сфері.

Проте ці позитивні зрушення в підвищенні ролі грошей поки що не дали відчутних результатів у розвитку суспільного виробництва, яке близько дев'яти років перебувало у стані хронічної кризи. Це зумовлено передусім уповільненістю, непослідовністю переведення економіки на ринкові засади, надмірним адміністративним втручанням держави в економічне життя, а також слабкістю самого грошового механізму, зокрема банківської системи, високою інфляцією. Тому економічні суб'єкти недостатньо результативно реагують на стимулюючі імпульси, які надходять з боку грошей, не виявляють належної заінтересованості в інвестуванні виробництва, у капіталізації доходів, у розвитку товарно-грошових відносин. Вони нерідко віддають перевагу натуральним формам економічних відносин (бартеру), «тіньовим» методам господарювання, переведенню вільного фінансового капіталу за кордон, конвертації заощаджень в іноземну валюту тощо. Ці процеси істотно стримують позитивний вплив ринкових перетворень та грошей на розвиток економіки.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою не тільки свідчить про величезну роль грошей, а й показує основні напрями успішного використання їх у трансформаційній економіці нашої країни.

По-перше, це максимальне переведення на ринкові засади всіх сфер економічних відносин. Грошова форма повинна реально опосередковувати всі процеси розширеного відтворення, забезпечувати здійснення їх на еквівалентній основі. На принципах еквівалентності, самофінансування, самодостатності повинна ґрунтуватися діяльність не тільки виробничих

підприємств, а й економічних суб'єктів сфери науки, освіти, охорони здоров'я тощо.

По-друге, переорієнтація цілей економічної, у тому числі грошової, політики із забезпечення інтересів центру на інтереси безпосереднього виробника, окремих колективів, регіонів тощо. Тільки за цієї умови можна буде ефективно використати грошові інструменти для стимулювання суспільного виробництва, а отже і для забезпечення економічних інтересів центру.

По-третє, забезпечення вільної, гарантованої капіталізації грошових доходів усіх суб'єктів економічних відносин усіма методами, сумісними з нашими соціальними пріоритетами. Це сприятиме зростанню інвестицій, згортання тіншової економіки, зміцненню банківської системи.

По-четверте, оздоровлення грошового обігу, забезпечення високої, сталої вартості грошової одиниці. Без цього неможливо відновити роль грошей у міновому процесі, витіснити бартерні операції з ринку, а отже, забезпечити їх належну роль у розвитку економіки в цілому.

У міру подальшої трансформації економіки України в ринковому напрямку, розвитку банківської системи, формування ринків цінних паперів, кредитного та валютного ринків, оздоровлення державних фінансів і національних грошей, послаблення кризових явищ в економіці роль грошей в економічному житті України неухильно зростатиме.